

Het Palais des Thermes

Het Palais des Thermes in archieftekeningen 1928 - 1936

Een bouwarchief kan bijdragen tot het architectuuronderzoek, gesteld dat het meer bevat dan technische informatie. Schets- en voorontwerpen kunnen afwijken van de gebouwde realiteit en zijn (kunst)historisch interessant: het bouwarchief van het Palais des Thermes, nagelaten door architect Andre Daniels (Oostende 1883 - 1976), is geen uitzondering. Naast alle uitvoeringsplannen in een genummerde reeks van 1 tot 317, bevat het de eerste schetsen uit 1928 en een merkwaardige nastudie uit 1936, drie jaar na de voltooiing. Deze tentoonstelling brengt een overzicht. Het grafische of technische aspect staat dan ook niet voorop.

Tijdsdocument

Als tijdsdocument brengt dit archief drie onderwerpen naar voor: het Noordzee-thermalisme, de 19de-eeuwse amusementsarchitectuur en het einde van de belle époque.

Het Palais des Thermes sluit in Oostende de belle époque af. Bijgevolg is 1933 een datum die niet kan. Het 19de eeuwse idee en de officiële ingebruikneming op 28 juni 1933 zijn door een tijdperk gescheiden. Na reorganisaties in oktober 1933 en februari 1934 volgt een eerste opgave in 1957.

"De thermen van Leopold II" kennen 60 jaar voorgeschiedenis, 5 voorontwerpen en evenveel verschillende sites: het stadscentrum in 1908, het Leopoldpark in 1911, een nieuwe stadswijk in 1912, de gronden van het Chalet Royal in 1926 en de marge van de Koninklijke Gaanderijen in 1928.

Het neoclassicisme van architect Daniels (en het samenwerkende Parijse architectenbureau J. Flegenheimer - H. Bard - F. Garella) brengt de vertraging in beeld. De architecturale waarde is niet vanzelfsprekend en is het ook nooit geweest. Ook met deze tentoonstelling wordt geen appreciatie uitgedrukt. Het Palais des Thermes is even controversieel als het idee dat aan de basis lag: het Noordzee-thermalisme.

Hierbij een korte voorgeschiedenis. In een tweede punt wordt ingegaan op de typologie.¹

In de 19de eeuw is het West-Europese thermalisme aan een heropleving toe. De hernieuwde belangstelling voor de kuuroorden moet worden toegeschreven aan de nieuwe formule 'therapie en recreatie'.

De bouwkunst om en rond de bron wordt door het begrip amusementsarchitectuur samengevat. Tot de typologie behoren het Casino-Kursaal, het Grand Hôtel en Palace Hôtel, en de sportinfrastructuur als tennis-en

¹ J. Bellaert, "Het Oostendse Palais des Thermes 1933 - 1983 - Utopie en werkelijkheid", onuitgegeven studie, 1983.

golfterreinen, wandelgalerijen, de hippodroom en de Engels-Franse parkarchitectuur.

Tegen het einde van de eeuw is de amusementsarchitectuur uitgebouwd op West-Europese schaal.

Aan de Noordzeekust bestaat voor de 19de eeuw geen badcultuur. Een uitzondering vormt de vrijhavenstad Oostende. Rond 1780 kan er sprake zijn van georganiseerde zeebaden: dit initiatief van de Britse kolonie verschilt niet van de drink- en badcultuur in het 18de-eeuwse kuuroord. Het thermalisme zonder bron wordt naar de ideeën van de Britse arts Richard Russel 'thalassotherapie' genoemd, en propageert de heilzame werking van zeewater. De zee als bron is een nieuw idee in de 18de eeuw (het verschil tussen vijandig natuurelement en 'geneeskrachtig mineraalwater' is niet gering) en leidt naar het ontstaan van de badplaats, een halve eeuw later. Typevoorbeelden zijn Oostende, Scheveningen, Brighton, Scarborough, Dieppe en Deauville. Rond 1850 heeft het verblijf aan zee elke therapeutische functie verloren, en staat het enkel in het teken van amusement en recreatie. De architecturale gevolgen zijn aanzienlijk: langs de kustlijn ontwikkelt de badplaats zich tot badstad, niet gehinderd door de geografische beperking van de bron.

De 'lineaire verstedelijking' wordt in Oostende zelfs een overheidsproject. De opgang van het badtoerisme is het motief.

Enkel de wetenschap zal nog verwijzen naar de thalassotherapie, en wel als argument voor de bouw van een Palais des Thermes. Dit gebeurt pas in de 20ste eeuw. Zowel de analyse van het Oostendse bronwater, mineraal grondwater aangeboord in 1859, als de wetenschappelijke pleidooien naar aanleiding van de tentoonstelling Stations Thermales in het casino, dateren van 1906. Het bouwkrediet kan vrijkomen tijdens de ambtsperiode van burgemeester dr. E. Moreaux (1920 - 1940). Officieel gaat het om de bouw van een hydrotherapeutisch thermaal instituut. Thalassotherapie blijft het argument van de wetenschap. Het sociaal-economische argument komt uit de 19de eeuw en is van een andere orde.

De formule van badsteden als Brighton en Scarborough en kuuroorden als Bath, Vichy en niet in het minst Spa, zet de regering aan tot het verlenen van subsidies voor het thermaal toerisme aan de Noordzee. De uitbouw van Oostende wordt bespoedigd met het vrijmaken van de vestingsgronden in 1865 en grondtransacties op grote schaal.

Een duidelijk signaal is de verlenging van de stadsboulevard langs de Mariakerkse duinen. Dit westelijk gebied wordt in 1891 bij de uitbouw van La Nouvelle Ostende betrokken. De kustlijn is bestemd voor de creatie van het Monaco van de Noordzee, en wordt de site van de nieuwe amusementsarchitectuur. Met de bouw van een Palais des Thermes in 1933 is deze onderneming voltooid: een Grand Hôtel (met zwembad en thermen) en een Thermaal Instituut vormen samen het Palais des Thermes, gebouwd op en tegen de Koninklijke Gaanderijen, naast de hippodroom Wellington en het Royal Palace Hôtel, het Chalet Royal en de strandboulevard, de Koninginnelaan naar het Maria-Hendrikapark en de tennisterreinen van Les jardins des Galeries Royales.

Thermen

Zowel om de architecturale als de sociaal-economische bedoelingen, sluit dit project aan bij de 19de eeuwse amusementsarchitectuur. Tot zover ook het aandeel van "Palais" in Palais des Thermes.

Wat de "Thermes" betreft, mag ook het huidige gevelopschrift *Thermae* geen verwarring scheppen. Het Palais des Thermes is de tegenstelling van het Romeinse voorbeeld. De badcultuur van de 19de eeuw is een exclusief voorrecht. Met het Romeinse publiek forum of centrum van openbaar leven kan het Palais des Thermes weinig gemeen hebben.

De Romeinse *thermae* (met *gymnasia*, theater en bibliotheek) worden in de 18de eeuw omschreven als culturele complexen en staan model voor het ideale openbaar gebouw.

De theorie wordt in beeld gebracht door de 18de-eeuwse visionaire architectuur: ondermeer Boullée, Ledoux, Soane, Gilly, Peyre en de Wailly beschouwen het openbaar gebouw als een metropool en de Romeinse thermen als het archetype. Deze architectuur zoekt geen verband met het labyrintische bronmonument of de rituelen van het baden. Het gaat om de recuperatie van een architectuurtype met een universele betekenis.

Meerdere publicaties gaan deze theorie vooraf. Ook het werk van Piranesi (1720 - 1778), maar vooral de uitgave van *Le Fabbriche Antiche* is een belangrijk element. Deze studie van de antieke thermen wordt in 1730 gepubliceerd in Londen door Lord Burlington, die de notities van Andrea Palladio in 1719 in bezit kreeg, en geeft aanleiding tot een reeks al dan niet archeologische publicaties, waaronder het standaardwerk *Terme dei Romani* van Bertotti-Scamozzi in 1785.

De visionaire architectuur is per definitie ideëel en utopisch en kan aan de 18de eeuwse realiteit niet beantwoorden. De ontwerpen voor openbare gebouwen, waaronder de populaire *Bains Publics* en het representatieve *Monument Thermal*, brengen eerder een formalisme in beeld dan het ideaal van Boullée en Ledoux. Een sociale referentie is er niet.

De Parijse *Ecole des Beaux-Arts* zal het formalisme uitdragen tot ruim in de twintigste eeuw. In 1946 is een van de wedstrijdthema's nog 'une grande salle de thermes antiques'. Meer dan een stijloefening kan dit niet zijn. *La Construction Moderne* sprak in 1900 al over *Diocletianomanie* en *Caracallomanie*, ironische verwijzingen naar de mythe rond de thermen van Diocletianus (298-305) en Caracalla (206-216).

Voor deze monumenten werden al in de 18de eeuw fictieve restauraties opgemaakt door de zogenaamde 'architectes pensionnaires' in Rome, waaronder Peyre en de Wailly in 1757, maar een 'salle des thermes' kan slechts aansluiten bij de thermale architectuur van de vorige eeuw: een compromis tussen de thermale gedachte en de roulette.

Zo lanceert de Brusselse *Academie des Beaux-Arts* in 1885 een architectuurwedstrijd voor een *Etablissement de Bain-de-mer*, waarbij volgens algemene architecturale opvattingen een combinatie van Kursaal en Thermaal Instituut zou worden ontwikkeld. Dit klinkt als de definitie van het Noordzeethermalisme. Het eerste project dateert van 1874. Een *Etablissement de Bains Chauds* annexeren

aan het Oostendse casino wordt geweigerd, maar officieus gerealiseerd in 1885 met de bouw van het Etablissement Hydrothérapeutique d'Ostende naast het Kursaal.

Het compromis van de 20ste eeuw - de thermen als een exclusief en wetenschappelijk Palais des Thermes - mag dan ook niet verwonderen: driekwart van de bouwooppervlakte is vrijgegeven aan het Grand Hôtel du Palais des Thermes en het Thermaal Instituut. De begane grond is bestemd voor hotel en zwembad. De thermen zijn opgevat als Turkse baden en bevinden zich in de kelderverdieping.

Archief

In die zin bevat het Daniels-archief informatie.

Een eerste perspectiefontwerp uit 1928 toont het Palais des Thermes als een openluchtzwembad.

Het is onduidelijk in hoeverre architect Daniels de officiële bedoeling schetst: de opdracht start pas in 1929. Een soortgelijk idee komt wel voor in de drie voorontwerpen van stadsarchitect G. Vandamme uit 1908, 1911 en 1926: een openluchtzwembad is het centrum van een (neobarok) Palais des Thermes.

De belle époque verkeert er in volle bloei. Hier gaat het om opportunisme, bij Daniels om een overtuiging: zijn project lijkt een voorstel om de Koninklijke Gaanderijen uit te breiden. De obsessie om dit neoclassicisme (van architect C. Girault uit 1906) een vervolg te bezorgen, leidt naar de nastudies van 1934-36.

In het schetsontwerp wordt een binnenzwembad gekoppeld aan een Grand Hôtel, met ondergrondse thermen als gevolg. Dit voorstel wordt in het voorontwerp aangehouden en ook gerealiseerd.

Afgezien van de winkelpaden in de Koninklijke Gaanderijen, een vroegere suggestie van Leopold II, en de inplanting van het zwembad volgens de langsas, is de organisatie en het programma definitief: een zeedijkhotel gekoppeld aan de Gaanderijen, een hotelhal centraal tussen de dienstruimtes en een zwembad aan de straatzijde.

In een langsdoorsnede en enkele gevelstudies wordt de monumentaliteit zichtbaar.

Het voorontwerp van 1929 brengt het definitieve idee in plan.

De begane grond is 5 meter boven het straatpeil gebracht en omvat het zwembad met inkomhal, dienstruimtes en twee langsgalerijen die zowel toegang geven tot de Gaanderijen als het hotel: inkom, lobby en restaurant. Het Grand Hôtel neemt de hele zeedijkvleugel in. Een eerste verdieping is ingericht als koninklijke suite met een centraal Atrium Royal dat eventueel verwijst naar het Romeinse atrium impluviatium, en een Loge Royal eventueel als peristylum, hier met inzicht op het lager gelegen zwembad.

De overige verdiepingsruimte bevat 110 hotelkamers en de medische afdelingen van het Thermaal Instituut in de straat- en zijvleugels.

Bij het instituut moet ook Ostende Thermal gerekend worden: een bottelarij naar het voorbeeld van Spa en Chaudfontaine, die de westelijke vleugel van de Gaanderijen inneemt als bedrijfsruimte, en het "pavillon ouest" als Trinkhal. Een aquareltekening van het zwembad uit 1931, afkomstig van het Parijse architectenbureau, geeft een eerste idee over de interieur-architectuur. De polychrome art deco is een vernieuwing die aan het werk van architect Daniels geheel vreemd is, en ook in het interieur van de thermen wordt uitgewerkt. De organisatie van deze Turkse baden verwijst ook naar het Romeinse type. Als apoditerium of vestiaire fungeert de Vestibule des Bains des Messieurs en bij uitbreiding, Le Hall du Sous-sol of "la salle des pas perdus", de officiële term Grande Salle de Repos verwijst naar de bedoeling om de ruimte als Trinkhal en gymnasium in gebruik te nemen. Zowel het warmbad of laconicum, als het tepidarium of lauwbad bevinden zich in de nissen van de achthoekige Salle Tempérée. Dit warmwaterbad of caldarium is het absolute middelpunt van het Palais des Thermes.

De ruimte is overspannen met een merkwaardige constructie: een achthoekig koepelgewelf waarvan de langszijden worden gedragen door een arcade, samengesteld uit dubbele bogen op dubbele zuilen.

Een koudbad of frigidarium bevindt zich voor dit warmwaterbad. Een unctuarium of parfumeerzaal is hier de achthoekige Salle de Repos die een galerij met rustloges afsluit.

Het interieur van de zogenaamde hammam of Turkse baden, omschreven als "mi-oriental, mi-pompéien", is uitgevoerd in de onmiskenbare art deco-polychromie: geel-oranje-rood-zwarte keramiekbetegeling, goudkleurige mozaïek, majolica en witte faïence, en mag als hoogstaand ambachtswerk gelden.

Turkse baden waren in de 19de eeuw geen uitzondering, maar een uitdrukking van de oosterse invloed binnen het eclecticisme. Zo wijdt de Parijse Revue Générale de l'Architecture et des Travaux Publics reeds in 1858 publicaties aan de Turkse hammam.

Nastudie

Merkwaardig is een vervolg op het Palais des Thermes.

Het gaat om drie projecten voor de invulling van "les abords du Palais des Thermes". Het terrein rechts is begrensd door de Koninginnelaan, en sedert 1975 ingenomen door het nieuw stedelijk zwembad. Het terrein voor het thermengebouw is een historische leegte. Precies deze ruimte kan de verbinding maken tussen de stadswijk en de kustlijn, en in die zin de toekomst van het Thermengebouw bepalen.

Voor de invulling van het eerste terrein laat de architect zich leiden door een vroeger idee: de uitbreiding van de Koninklijke Gaanderijen.

Met een "project pour Etablissement de Bains" worden de Gaanderijen in 1934 een dwarsvleugel aangezet. De nieuwe galerij is op straatniveau dienstig als galerie de cabines ordinaires en op strandniveau als galerie de cabines de luxe.

Het is de vraag of dit project verband houdt met een architectuurwedstrijd voor "Installations Balnéaires", uitgeschreven door de stad Oostende in 1934.

Het terreinoverschot wordt ingevuld met parkaanleg, net als de voorruimte van het Thermengebouw, maar is in december 1934 de site voor een "Patinoire et Bassin de Natation". De galerij komt niet meer voor.

Het perspectiefplan kan het eerste project verduidelijken.

Opmerkelijk is dat de doorsnijding van de koninklijke tuinen niet langer verwacht wordt.

Toch was dit in 1926 een argument voor de definitieve inplanting van het Palais des Thermes: langs een perspectiefas die kon strekken van het stadscentrum tot de Hippodroom.

De visuele verbinding tussen het centrum en de 19de eeuwse uitbreiding kwam nooit tot stand en is sedert de inplanting van het stedelijk zwembad ook onmogelijk.

Uit 1936 is nog een tweede "Projet pour Etablissement de Bains" afkomstig: een modernistisch openluchtzwembad is ingeplant voor het Palais des Thermes. De neoclassicistische architect wordt hier gedreven door het modernisme.

Ook stedenbouwkundig is de opvatting merkwaardig: de kustlijn en stadswijk worden geïsoleerd, terwijl in het omgekeerde geval een toekomst voor het Thermengebouw kan liggen.

Tekst van J. Bellaert, architect